

ВІДГУК

офіційного опонента доктора економічних наук, професора

Чирви Ольги Григорівни

на дисертаційну роботу

Лункіної Тетяни Іванівни

«Формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України»,

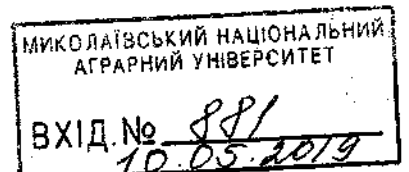
представлену на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами – за видами економічної діяльності

Актуальність теми дослідження. Зв'язок роботи з науковими програмами і темами .

Реальна ситуація в аграрному секторі свідчить, що він є одним із небагатьох секторів України, що демонструє позитивний результат та ефективність господарювання. Проте позитивна динаміка сільськогосподарського виробництва характеризується лише економічною складовою, інші ж складові (соціальна, екологічна, духовна) свідчать про негативну тенденцію розвитку, що демонструє підвищення рівня безробіття в сільській місцевості, зубожіння сільського населення, великий відтік сільської молоді в міста та занепад сільської інфраструктури. Тому важливість формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України не викликає сумнівів, адже саме вона являється фактором забезпечення системності економіки на основі холистичного розвитку, яка полягає у збалансуванні економічних, екологічних, соціальних та духовних складових, і як парадигма сучасного розвитку аграрного сектора, має стати основою розквіту суспільства та держави в цілому. З метою досягнення холистичного розвитку, як основи ефективного розвитку економіки, важливо, окрім сировинного та ресурсного забезпечення країни, здійснювати підготовку висококваліфікованих трудових ресурсів, досягати екологічного та заощадливого ставлення до навколишнього середовища, виховувати соціально-свідомих громадян. На цьому шляху Україна має сформувати міцний апарат регулювання соціально відповідальної діяльності на усіх рівнях функціонування.

Імплементация бізнесу в соціальне середовище можлива за умови дотримання норм етичного функціонування і поваги до соціальних цінностей суспільства. Прискорення цього процесу покликане забезпечити державне регулювання економіки. Для активізації впровадження в діяльність бізнес-структур принципів і стандартів локальної соціальної відповідальності, перш за все, необхідна діюча нормативно-законодавча база в Україні. Крім того, необхідна популяризація діяльності локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств.

Тому складність і масштабність цих процесів дає можливість знаходити все нові недосліджені аспекти цієї проблеми та продовжувати наукові дослідження.

Про актуальність обраної теми свідчить також багаторічна робота здійснювана автором в рамках наукових планів та програм Миколаївського національного аграрного університету, зокрема за темою «Соціальна відповідальність в аграрному секторі економіки» (№ 0114U007395), в межах якої автором: розмежовано значення специфічних понять категорійного апарату; обґрунтовано методологічні засади оцінки рівня соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки; встановлено особливості формування локальної соціальної відповідальності в аграрних підприємствах; сформовано концептуальну модель управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки; розроблено фінансові механізми реалізації стратегії розвитку соціальної відповідальності та пропозиції щодо її стратегічного забезпечення в аграрному секторі економіки України.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і новизна

Достовірність та обґрунтованість основних наукових положень, методичних розробок, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується методологією дослідження, основою якої є фундаментальні положення і принципи теорій економіки та управління підприємствами, методичні рекомендації провідних вітчизняних і зарубіжних науковців з проблем формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України. Висновки і рекомендації дисертації достатньо обґрунтовані, що підтверджується їх апробацією на науково-практичних конференціях та впровадженням у господарську діяльність.

Об'єктивність результатів проведеного дослідження підтверджується також коректним та методологічно виправданим застосуванням різнопланових загальнонаукових та спеціальних методів, а саме: історичний та логічний (дослідження теоретичних поглядів на сутність соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки), герменевтичний (дослідження правових аспектів регулювання розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі), монографічний (вивчення особливостей формування та передового досвіду розвитку соціальної відповідальності в інших країнах світу), порівняльний і графічний (оцінювання динаміки і структурних змін у формуванні соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки); системно-структурного аналізу і синтезу (вивчення та узагальнення структурних пропорцій та зрушень щодо соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, стану та динаміки її формування та впливу на ефективність господарювання), методи системного аналізу, групування (визначення і розрахунок показників оцінювання соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки на всіх рівнях функціонування, ефективності її формування), SWOT-аналізу (виявлення сильних і слабких сторін, можливостей та загроз для подальшого розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки), кластерного аналізу (формування у наглядні структури даних локальної соціальної

відповідальності аграрних підприємств), кореляційно-регресійного аналізу (оцінювання впливу капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища та витрат аграрних підприємств на персонал).

Наукові положення, висновки та рекомендації, викладені в дисертаційній роботі Лункіної Т.І., є обґрунтованими та достовірними, ґрунтуються на теоретичних та фундаментальних науково-прикладних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних авторів (опрацьовано 480 літературних джерела), офіційних даних Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, матеріалах Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України; Головного управління статистики в Миколаївській області, Департаменту агропромислового розвитку Миколаївської обласної державної адміністрації; інформаційних та публіцистичних виданнях, висновках, які були зроблені в результаті власних досліджень і спостережень здобувача. Це свідчить про високий рівень володіння автором проблематикою дослідження.

Ґрунтовність роботи забезпечується також коректним формулюванням наукових і практичних завдань; цілісністю, пов'язаністю та завершеністю наукового дослідження; логічним зв'язком емпіричної частини дослідження з теоретичними результатами.

Сформульована мета та поставлені завдання повністю реалізовані у ході дослідження. Автор дотримався системного підходу до вивчення економічних явищ та процесів, побудови науково-дослідної роботи загалом, в логічній послідовності розглянуті питання теоретичних й методичних засад формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України. Це послужило основою для напрацювання власних пропозицій, а також забезпечило достовірність та обґрунтованість зроблених висновків і рекомендацій.

Отримані в дисертації наукові результати в сукупності вирішують актуальне науково-практичне завдання, суть якого полягає в поглибленні теоретико-методологічних засад та обґрунтуванні науково-практичних рекомендацій щодо формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України

У процесі вирішення цього завдання дисертантом отримані результати, що містять елементи **наукової новизни**. Їх можна вважати науковим внеском у теорію, методологію і практику формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України.

Науковим внеском у теорію є:

концептуальні засади формування системи соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки як засобу досягнення цілей холістичного розвитку суспільства, які диференційовані стосовно рівнів її функціонування (глобальний, національний, рівень суб'єктів господарювання, особистісний рівень) та включають напрями (інституційно-інфраструктурний, локальний, індивідуальний), стратегічні підходи розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, які покладено в основу обґрунтування стратегічних завдань, положень галузевої

комплексної програми, напрямів державної підтримки, програм соціально-економічного розвитку країни;

визначення поняття холістичного розвитку, яке трактується як системно-комплексний процес зміни всіх структурно-функціональних складових суспільства з урахуванням їх взаємозв'язку та функціонування, результатом якого є цілісне суспільне утворення на основі взаємодоповнюваності та збалансованості економічних, соціальних, екологічних, духовних складових, що дозволяє глибше усвідомити суспільно-економічну значимість даного феномену та впливати на механізми його функціонування;

категорійний апарат системи соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки в розрізі окремих понять («соціальна відповідальність суб'єктів аграрного сектору економіки», «соціально відповідальний бізнес», «корпоративна соціальна відповідальність», «локальна соціальна відповідальність», «соціальна політика», «соціальна діяльність», «соціальний контроль», «соціально орієнтоване мислення», «соціальна економіка», «соціальне забезпечення», «соціальне середовище»), в основу яких покладено позицію щодо сутності соціальної відповідальності як комплексного явища, яке полягає в суспільному зобов'язанні та поєднує різні рівні взаємодії суспільної соціалізації (міжнародний, національний, локальний та особистісний рівні), спрямоване на вирішення соціальних питань суспільства, виокремлення місця соціальних цінностей в суспільній ієрархії й досягнення цілей холістичного розвитку суспільства;

теоретичні положення суспільства знань, які доповнено обґрунтуванням особливостей сучасного етапу суспільного розвитку та встановленням континууму поколінь здобувачів вищої освіти, на основі зміни підходів до підготовки сучасних фахівців в аграрному секторі економіки («знанневий», «розвиваючий», «соціально орієнтований», «соціально відповідальний») із різними суспільними проявами, що дозволяє переорієнтувати майбутні покоління на соціально відповідальну діяльність.

Результатами розробки методологічних засад є:

методологічні підходи щодо інтегральної оцінки рівня локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств в розрізі структурних складових (економічній, кадровій, екологічній, соціального спрямування) та розрахунком інтегрального показника на основі бальної оцінки з урахуванням специфіки функціонування аграрного виробництва, що дає можливість здійснювати системний моніторинг за станом та розгортанням локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств;

підхід до структуризації локальної соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, яка включає корпоративну соціальну відповідальність та соціально відповідальний бізнес, що зумовлено виділенням різнорівневих стейкхолдерів та факторів впливу і дало можливість розробити систему заходів щодо підвищення локальної соціальної відповідальності на внутрішніх та зовнішніх рівнях;

механізм формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки на основі комплексного поєднання рівнів функціонування, цільової спрямованості його впливу на аграрний сектор економіки та врахування напрямів, структурних елементів, факторів впливу, основних груп стейкхолдерів;

теорія соціалізації освіти як засобу зміни траєкторії розвитку аграрного сектору економіки на основі трансформації парадигми суспільного мислення на соціально відповідальну, в основі чого застосування сучасних функцій освіти (освітньої, наукової, методологічної, виховної, інноваційної, професійно-виробничої, соціальної, дорадчої, прогностичної), що у кінцевому результаті має забезпечити соціально орієнтовану активність суб'єктів (неосів) у суспільстві знань;

Практичними аспектами активізації розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України є:

система нефінансового звітування аграрних підприємств на основі встановлення комунікативних зв'язків між різними рівнями функціонування галузі, що закладено в основу розроблених рекомендацій щодо формування уніфікованих форм нефінансової звітності у розрізі напрямів локальної соціальної відповідальності;

стратегічний підхід до формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, який базується на визначених принципах і механізмах функціонування, сформованих цілях, методах стратегічного аналізу, джерелах фінансування стратегії з урахуванням ресурсно-результативного аспекту із іманентними йому об'єктами та суб'єктами, що дало змогу обґрунтувати диференційовані пропозиції по його вдосконаленню;

заходи щодо інституціонального вдосконалення процесу формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки на основі податкового стимулювання та кредитування;

стратегічні вектори покращення соціально орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки як ресурсу і можливостей, що забезпечать формування та розвиток соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, що ґрунтуються на інвестиційній привабливості, активності, потенціалі, управлінні інвестиційним ризиком, пов'язані діалектичними відносинами, забезпечуючи позитивний інвестиційний клімат;

науково-практичні положення оцінювання впливу інституціонального середовища на формування локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки з подальшим обґрунтуванням концептуальних підходів до розвитку інституціонального забезпечення його підтримки;

напрями вдосконалення науково-освітнього середовища і процесу формування практичних навичок здобувачів вищої освіти (в тому числі через створення інкубатора соціальних новацій на базі ЗВО України), які сприятимуть підвищенню соціальної відповідальності людського капіталу в

аграрному секторі економіки, що дозволить переорієнтувати суспільство в напрямі холістичного розвитку.

Практичне значення одержаних результатів дослідження

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці прикладних рекомендацій щодо формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України. Теоретичні висновки та науково-практичні рекомендації автора безпосередньо використано і впроваджено в діяльності: Департаменту агропромислового розвитку Миколаївської обласної державної адміністрації – пропозиції щодо формування соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки (довідка від 22.11.2018 р. №432/02/06.03-27/18); Управління агропромислового розвитку Очаківської районної державної адміністрації – щодо ефективного функціонування суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки на основі холістичного типу розвитку економіки (довідка від 04.09.2018 р. №358/02/08); Сухоеланецької сільської ради Новоодеського району Миколаївської області – пропозиції до програми «Сприяння розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі» (довідка від 16.05.2017 р. №823/04-03); Троїцької сільської ради Новоодеського району Миколаївської області – пропозиції щодо програми «Сприяння розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі» (довідка від 23.05.2017 р. №8399/04-03); Української асоціації з розвитку менеджменту та бізнес-освіти – модель створення інкубатора соціальних новацій на базі закладів вищої освіти (довідка від 06.06.2018 р. №01-18/448); ТОВ «Агротехсоюз» Васильківського району Київської області – пропозиції щодо нової моделі управління організацією «Бірюзова стратегія розвитку компаній» (довідка від 13.02.2018 р. №23); ФГ «Тофтул» Новоодеського району Миколаївської області – рекомендації щодо системного підходу вивчення економічної, кадрової, екологічної та відповідальності соціального спрямування локальної соціальної відповідальності (довідка від 06.04.2017 р. №116); ТОВ «Союз-Агро» Новоодеського району Миколаївської області – обґрунтований механізм формування соціальної відповідальності підприємств аграрного сектору економіки з урахуванням взаємодії різних рівнів функціонування (довідка від 02.08.2017 р. №196); ТОВ «Золотий Колос» Вітовського району Миколаївської області – пропозиції щодо застосування у примітках до фінансової звітності додаткових статей витрат у розрізі локальної соціальної відповідальності (довідка від 12.03.2018 р. №158); ФГ «Бджілка» Голопристанського району Херсонської області – рекомендації щодо прогнозного підходу формування стратегії локальної соціальної відповідальності на рівні аграрних підприємств (довідка від 08.08.2018 р. №92); ФГ «Надія-В» Голопристанського району Херсонської області – рекомендації щодо методичного інструментарію оцінки рівня локальної соціальної відповідальності (довідка від 13.08.2018 р. №58); ФГ «Зоря» Голопристанського району Херсонської області – пропозиції щодо мотивації працівників на основі локальної соціальної відповідальності тощо (довідка

від 21.08.2018 р. №48); Миколаївського національного аграрного університету – розроблено Стратегію розвитку соціальної відповідальності Миколаївського національного аграрного університету (2019-2024 рр.), окремі теоретико-методологічні та практичні положення застосовуються при викладанні навчальних дисциплін «Соціальна відповідальність», «Інноваційний розвиток підприємств», «Сталий розвиток суспільства» (довідка від 27.11.2018 р. №1-18/1573/1).

Повнота викладу в опублікованих працях наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Результати дисертаційного дослідження Лункіної Тетяни Іванівни представлені у 79 наукових працях, з яких: 4 монографії (з них одна одноосібна), 32 публікації – у наукових фахових виданнях України та виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз, 3 публікації – у періодичних виданнях інших держав; 3 препринти, 3 авторські свідоцтва, 32 публікації у матеріалах і тезах конференцій, інші видання – 2 публікації.

Характер видань і зміст опублікованих наукових праць достатньо повно висвітлюють отримані автором результати дисертаційної роботи та підтверджують правомірність здобуття автором наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Особистий внесок здобувача у колективних працях відображено у переліку публікацій, які наведено в авторефераті. Основні наукові розробки, ідеї щодо використання представлених у роботі теоретико-концептуальних положень, методологічних засад, прикладного інструментарію, а також загальні наукові положення і практичні результати доповідалися дисертантом на 32 конференціях різного рівня.

Зазначене вище та детальне вивчення змісту усіх наукових праць здобувача дозволяє нам зробити наступний висновок: результати дисертаційної роботи Лункіної Тетяни Іванівни оприлюднені до її захисту.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертаційна робота написана діловою українською мовою з дотриманням наукового стилю викладу результатів проведеного дослідження. Зміст роботи характеризується цілісністю, завершеністю, логічною послідовністю і конкретністю викладу матеріалу. У роботі раціонально поєднані теоретичні та методичні аспекти висвітлення проблеми з конкретними практичними пропозиціями та методичними рекомендаціями, які характеризуються відповідним рівнем їх обґрунтованості. Стиль написання дисертації відповідає вимогам атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України щодо дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук.

Зазначене підтверджується позитивними відгуками на автореферат наукової спільноти.

Оцінка ідентичності змісту автореферату та основних положень дисертації

Автореферат написаний у науковому стилі, літературною мовою, згідно з поставленими вимогами і в повній мірі відображає зміст і структуру дисертації.

Автореферат **Лункіної Тетяни Іванівни** у повній мірі відображає сутність та зміст дисертації. Наявною є ідентичність основних наукових положень і наукового внеску здобувача. Наукові положення, висновки і рекомендації, репрезентовані дисертантом в авторефераті, належним чином розкриті та обґрунтовані у самій роботі.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Поряд із визнанням вагомості, одержаних у дисертації науковими та методичними здобутками і розробленого **Лункіною Т.І.** прикладного інструментарію, а також викладених в межах дослідження результатів науково-методологічного і теоретико-концептуального обґрунтування рішень автора, вважаємо за доцільне звернути увагу на певні дискусійні аспекти та недоліки роботи, які повинні стати предметом дискусії на захисті.

Відзначаючи актуальність обраної здобувачем теми, наукову новизну результатів дисертаційного дослідження, їх достовірність та повноту викладу в опублікованих працях, слід вказати і на наявність в роботі дискусійних положень та певних недоліків. Суть основних з них полягає в наступному:

1. Виходячи із сутності поняття соціальної відповідальності автору бажано було б зосередити увагу на дотриманні соціальних норм усіма суб'єктами соціальних відносин, а у разі безвідповідального їх поводження розробити відповідальність, яка б додатково характеризувала їх поведінку.

2. У рубриці вперше наукової новизни (С. 143-144) автором запропоновано оцінювати локальну соціальну відповідальність аграрних підприємств на основі інтегрального показника у розрізі наступних аспектів: економічної, кадрової, екологічної та соціального спрямування відповідальності, кожна з яких має свої показники та критерії оцінки. Проте на нашу думку, доречним було б до зазначених складових додати організаційну, інноваційну та інвестиційну, що значно покращило б результати дослідження.

3. Автором значна увага приділена аналізу соціальної відповідальності на великих і середніх підприємствах, але недостатньо глибоко досліджуються особисті селянські господарства, які також є носіями локальної соціальної відповідальності.

4. У підрозділі 4.3, автор досліджує процес децентралізації в Україні, проте на нашу думку, варто було б оцінити вплив децентралізації (позитивний, негативний) на формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, що значно посилює б роботу.

5. На С. 317 дисертант наводить напрями фінансування місцевого фонду розвитку соціальної інфраструктури. Формування зазначеного фонду передбачено за рахунок прямих форм участі аграрних підприємств у розвитку соціальної інфраструктури, а саме: державно-приватне партнерство

(соціальне партнерство), соціальне підприємництво, соціальні проекти, венчурне фінансування. Проте в роботі не знайшло місця належне обґрунтування питання щодо венчурного фінансування.

6. У п'ятому розділі дисертаційної роботи варто було б глибше розкрити засоби створення сприятливого інвестиційного клімату для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у розвиток соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України.

7. На С. 333 Лункіна Т.І. характеризує структуру фінансового механізму реалізації соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України у розрізі міжнародних програми підтримки та грантів. Проте, в рамках п'ятого розділу дисертант не висловлює свою позицію щодо вирішення вказаної проблеми.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Лункіної Тетяни Іванівни «Формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України» є самостійним завершеним науковим дослідженням, виконаним на актуальну тему, яка характеризується новизною одержаних результатів і висновків, має теоретичне та практичне значення.

Аналіз змісту дисертації, автореферату та основних опублікованих робіт Лункіної Т.І. дозволяє зробити висновок про те, що визначені здобувачем завдання дослідження осмислені, ретельно опрацьовані і вирішені на високому теоретико-методологічному рівні. Автореферат повною мірою висвітлює усі положення наукової новизни та отримані в дисертації результати.

Сукупність одержаних результатів забезпечує нове вирішення важливого наукового і практичного завдання – формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України та відповідає паспорту спеціальності 08.00.04 – економіка та управління підприємствами – за видами економічної діяльності.

За змістом і оформленням дисертаційне дослідження відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою КМУ від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор, Лункіна Тетяна Іванівна, заслуговує присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами – за видами економічної діяльності.

Офіційний опонент:

доктор економічних наук, професор,
директор навчально-наукового інституту
економіки та бізнес-освіти Уманського
державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

О.Г. Чирва

Ректор
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

О.І. Безлюдний